

ŞƏR PROBLEMİNİN DİNİ VƏ FƏLSƏFİ TƏHLİLİ

Dr. Tofiq Əsədov¹

XÜLASƏ

Bu məqalə İslam fəlsəfəsi və kəlamında ən mürəkkəb və mübahisəli məsələlərdən biri olan şər problemini teoloji-fəlsəfi baxımından təhlil edir. Tədqiqatın əsas sualı: "Xeyir və şər anlayışının mahiyyəti nədir və bu anlayışlar Allahın iradəsi, ədaləti, hikməti ilə insanın azad iradəsi arasında necə əlaqələndirilir?" Məqalədə Quran ayələri, Kuleyninin "Əl-Kafi"-si, Molla Sədranın "Əl-Əsfar"-ı, Əllamə Təbatəbainin "Əl-Mizan"-ı və digər mötəbər mənbələri əsas götürülərək, xeyir və şər probleminin müxtəlif aspektləri araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, xeyir Allahın zatının, sifətlərinin və feillərinin təzahürü, şər isə bu kamillikdən uzaqlaşma, əskiklik, və ya insanın azad iradəsi ilə seçdiyi pis əməllərin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Şiə mütəbəllimləri "təfviz" (işin insana buraxılması) və "cəbr" (məcburiyyət) arasında orta yol olan "əmr beynəl-əmreyn" (iki iş arası) prinsipini irəli sürərək, Allahın iradəsi ilə insan azadlığını birləşdirirlər. Məqalə həmçinin göstərir ki, şər və bəlalərin varlığı Allahın ədaləti və hikməti ilə ziddiyyət təşkil etmir; əksinə, bu, insanı sınamaq, təkamül etdirmək, günahlardan təmizləmək və daha yüksək mənəvi dərəcələrə çatdırmaq məqsədi daşıyır. Nəticə olaraq, şər problemi Allahın hikməti, insanın azad iradəsi və axirət həyatı kontekstində həll olunur; bu dünya əbədi deyil, müvəqqətidir və axirətdə ədalət tam bərqərar olacaqdır.

AÇAR KƏLMƏLƏR

Xeyir, Şər, İlahi İradə, İnsan Azadlığı, Ədalət, Hikmət, Əmr beynəl-Əmreyn, Təfviz, Cəbr, Bəla, İmtahan, Təkamül.

دانشگاه مجازی المصطفی

¹ - Əl-Mustafa Beynəlxalq Universiteti, Elmi Heyətin Üzvü: İlahiyyat üzrə Fəlsəfə Doktoru, Qum, İran / Tofiq.asadov1981@gmail.com

GİRİŞ

İslam düşüncə tarixində ən mübahisəli və dərin fəlsəfi-kəlamı məsələlərdən biri şər probleminin mahiyyəti, onların Allaha nisbəti və insanın azad iradəsi ilə əlaqəsidir. Bu problem həm Qurani-Kərimdə, həm Peyğəmbərin (s) və imamların (ə) hədislərində, həm də İslam mütəfəkkirlərinin əsərlərində geniş müzakirə olunmuşdur. Şər problemi təkcə nəzəri bir məsələ deyil; o, insanın həyatına, əməllərinə, dünyadakı əzab-əziyyətlərə, bəlalara, xəstəliklərə, ölümə, zülmə, ədalətsizliyə münasibətini müəyyən edən ən mühüm amildir.

İslam məzhəbləri arasında şər probleminə yanaşma fərqlidir. Mötəzilə məktəbi insanın azad iradəsini vurğulayaraq şəri insanın öz seçiminin nəticəsi kimi görür; Əşərilər isə Allahın iradəsini mütləq tutaraq şəri də Onun yaratdığı bir şey kimi qəbul edirlər. Lakin İmamıyyə məzhəbi bu iki ekstremal baxış arasında "əmr beynəl-əmreyn" (iki iş arası) prinsipi ilə özünəməxsus bir yol tutmuşdur. Şiə mütəbəllimləri Allahın iradəsi ilə insanın azad iradəsi arasında tarazlıq quraraq, həm Allahın ədalətini, həm də insanın məsuliyyətini qorumuşlar.

Bu məqalənin əsas hipotezi ondan ibarətdir ki, xeyir Allahın zatının, sifətlərinin və feillərinin təzahürü, şər isə bu kamillikdən uzaqlaşma, yoxluq, əskiklik, və ya insanın azad iradəsi ilə seçdiyi pis əməllərin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Əxlaqi davranışlarda baş verən şər əməllər, Allah tərəfindən birbaşa yaradılmır, əksinə, Allah sadəcə insanın onu seçmə imkanını yaradır. Bəlalər, xəstəliklər, müsibətlər isə Allahın hikməti ilə insanları sınamaq, təkamül etdirmək, günahlardan təmizləmək üçün bir vasitədir.

Məqalə aşağıdakı suallara cavab axtarmaq məqsədi daşıyır:

1. Xeyir və şər anlayışlarının mahiyyəti nədir və bu anlayışlar necə tərif olunur?
2. Xeyir və şər Allahın iradəsi ilə necə əlaqələndirilir?
3. İnsanın azad iradəsi xeyir və şər seçimində hansı rol oynayır?
4. "Əmr beynəl-əmreyn" prinsipi nədir və bu prinsip şiə teologiyasında necə tətbiq olunur?
5. Dünyadakı bəlalər, müsibətlər, əzablar Allahın ədaləti və hikməti ilə necə uzlaşdırılır?

Bu suallara cavab vermək üçün biz, ilk növbədə, Qurani-Kərimdə xeyir və şərlə bağlı ayələri, ardınca böyük İslam mütəfəkkirlərinin fikirlərini, həmçinin mötəbər hədisləri təhlil edəcəyik.

FƏSİL 1: XEYİR VƏ ŞƏR ANLAYIŞININ LÜĞƏVİ VƏ TERMINOLOJİ MƏNASI

1.1. Xeyir və Şər Anlayışlarının Lüğəvi Mənası

"Xeyir" (خير) ərəbcə "yaxşılıq, fayda, xoşbəxtlik, bərəkət" mənalarını verir. Terminoloji olaraq, xeyir "ağıl və şəriət tərəfindən bəyənilən, insana fayda verən, onu kamilliyə çatdıran hər şey" deməkdir.

"Şər" (شر) isə "pislik, ziyan, bədlilik, mənfilik" mənasındadır. Terminoloji olaraq, şər "ağıl və şəriət tərəfindən qınanan, insana zərər verən, onu kamillikdən uzaqlaşdıran hər şey" deməkdir.

1.2. Xeyir və Şər Probleminin Fəlsəfi-Kəlamî Əhəmiyyəti

Xeyir və şər problemi fəlsəfə və kəlam elminin ən mühüm və mürəkkəb məsələlərindən biridir. Bu problem bir neçə əsas sualı əhatə edir:

1. Xeyir və şərin mahiyyəti nədir? Onlar obyektiv varlıqlardır, yoxsa subyektiv qiymətləndirmələrdir?
2. Xeyir və şər Allaha nisbətə necədir? Allah həm xeyri, həm də şəri yaradırmı?
3. İnsan xeyir və şər seçimində azaddırmı, yoxsa məcburidir?
4. Dünyadakı bəlalər, müsibətlər, əzablar Allahın ədaləti, hikməti, mərhəməti ilə necə uzlaşdırılır?
5. Əgər Allah hər şeyə qadir və hər şeyi biləndirsə, niyə şərin varlığına icazə verir?

Bu suallar İslam fəlsəfəsi və kəlamında əsas mübahisə mövzularından olmuş, müxtəlif məktəblər bu suallara fərqli cavablar vermişlər.

FƏSİL 2: QURANİ-KƏRİMDƏ XEYİR VƏ ŞƏR

2.1. Xeyir və Şər Allaha Nisbət Edilir

Qurani-Kərimdə xeyir və şər birbaşa və ya dolayısı ilə Allaha nisbət edilir. Məsələn, "Nisa" surəsinin 78-ci ayəsində buyrulur:

"Harada olsanız, ölüm sizə çatar, hətta möhkəm qalalarda olsanız belə. Onlara (münafıqlərə) bir yaxşılıq (xeyir) yetişsə, 'Bu Allahdandır' deyirlər; bir pislilik (şər) yetişsə, 'Bu səndədir, ya Peyğəmbər!' deyirlər. De: 'Hər şey Allahdandır.'" (Nisa, 4:78)

Bu ayə açıq şəkildə hər şeyin Allahdan olduğunu bildirir. Və bu da o deməkdir ki, hər şey Onun iradəsi, icazəsi, elmi və qüdrəti daxilində baş verir.

Digər bir ayədə isə buyrulur:

"Əgər Allah sənə bir ziyan (şər) toxundursa, onu Özündən başqa heç kəs aradan qaldıra bilməz. Əgər sənə bir xeyir (yaxşılıq) toxundursa, O, hər şeyə qadirdir." (Ənam, 6:17)

Bu ayə də xeyir və şərin Allaha aid olduğunu, həmçinin, şərin aradan qaldırılmasının da Allahın əlində olduğunu göstərir.

2.2. Şər İmtahan və Sınama Vasitəsi Kimi

Quranda şər, bəla, müsibət kimi hadisələr insanların imtahan edilməsi üçün bir vasitə kimi təqdim olunur. "Bəqərə" surəsinin 155-ci ayəsində buyrulur:

"Sizi bir az qorxu, aclıq, mal-can və məhsul itkisi ilə imtahan edəcəyik. Səbr edənlərə müjdə ver!" (Bəqərə, 2:155)

Bu ayə göstərir ki, şər, bəla, müsibət kimi hadisələr insanları sınamaq, onların səbrini, imanını, əxlaqını yoxlamaq üçündür.

"Ənkəbut" surəsinin 2-3-cü ayələrində buyrulur:

"İnsanlar 'İman etdik' deməklə imtahan olunmadan buraxılacaqlarımızı güman edirlər? Biz onlardan əvvəlkiləri də imtahan etdik. Allah, şübhəsiz, doğru danışanları da bilir, yalançıları da." (Ənkəbut, 29:2-3)

Bu ayələr göstərir ki, iman və əməl imtahan tələb edir. İmtahan isə həm xeyir, həm də şər vasitəsilə baş verir.

2.3. Şərin İnsan Əlləri ilə Olması

Quranda bəzi şərlər insanın öz əməllərinin nəticəsi kimi təqdim olunur. "Şura" surəsinin 30-cu ayəsində buyrulur:

"Başınıza gələn hər bir müsibət öz əllərinizlə qazandığınız günahların üzündəndir. Allah bir çoxunu bağışlayar." (Şura, 42:30)

Bu ayə göstərir ki, insanların başına gələn bəzi bəlalar onların öz pis əməllərinin nəticəsidir. Bu, insanın azad iradəsinin və məsuliyyətinin olduğunu göstərir.

2.4. Xeyir və Şər Allahın Hikməti Çərçivəsində

Quranda xeyir və şər həmişə Allahın hikməti çərçivəsində dəyərləndirilir. İnsanlar çox vaxt bir şeyi şər hesab edərkən, əslində o, xeyir ola bilər. "Bəqərə" surəsinin 216-cı ayəsində buyrulur:

"Döyüş sizə ağır gəldi, halbuki o, sizin üçün xeyirli ola bilər. Bir şeyi seversiniz, halbuki o, sizin üçün zərərli. Allah bilir, siz bilmərsiniz." (Bəqərə, 2:216)

Bu ayə göstərir ki, insanın məhdud ağılı ilə xeyir və şəri tam dərk etməsi mümkün deyil. Bəzən insanın şər hesab etdiyi bir hadisə əslində xeyir, xeyir hesab etdiyi isə şər ola bilər. Bu, Allahın hikmətinin insan ağılından üstün olması deməkdir.

FƏSİL 3: ŞİƏ HƏDİS MƏNBƏLƏRİNDƏ XEYİR VƏ ŞƏR

İmam Əli (ə) "Nəhcül-Bəlağə"də xeyir və şər haqqında mühüm mətləblər buyurmuşdur. O, bir xütbəsində deyir:

"Xeyir və şər insanların ixtiyarındadır. Allah insanlara ağıl vermişdir ki, xeyirlə şəri bir-birindən ayırsınlar. Kim xeyri seçərsə, Allah ona kömək edər; kim şəri seçərsə, Allah ona maneə olmaz." (Şərif Rəzi, 1387, s. 200)

Bu kəlmələr göstərir ki, İmam Əli (ə) insanın azad iradəsinə inanır və xeyir-şər seçimini insanın öz ixtiyarına buraxır. Lakin Allah xeyri seçənə kömək edir, şəri seçənə isə maneə olur.

İmam Əli (ə) başqa bir xütbəsində buyurur: "Bəlalar, müsibətlər, çətinliklər Allahın bəndələrinə olan mərhəmətinin bir nişanəsidir. Çünki bu bəlalar bəndələri günahlardan təmizləyir, onlara səbir öyrədir, onları təvazökarlaşdırır." (Şərif Rəzi, 1387, s. 350)

Bu baxışa görə, şər, bəla, müsibət kimi hadisələr əslində Allahın mərhəmətinin təzahürüdür, çünki onlar insanı günahlardan təmizləyir və mənəvi cəhətdən inkişaf etdirir.

Kuleyni "Əl-Kafi" əsərində xeyir və şər haqqında bir neçə rəvayət toplamışdır. İmam Sadiq (ə) buyurur: "Hər şey Allahdandır. Xeyir Allahın iradəsi ilədir, şər də Onun iradəsi ilədir. Amma şər əmr deyil, mərhəmət deyil; o, yalnız bir məxluqdur (varlıqdır)." (Kuleyni, 1367, c. 1, s. 150)

Bu rəvayətdə İmam (ə) şərin bir məxluq olduğunu, lakin Allahın əmri və mərhəməti olmadığını bildirir. Yəni şər Allah tərəfindən əmr olunmur, Onan mərhəmət olaraq verilmir, lakin o, Allahın iradəsi daxilində yaranır.

Başqa bir rəvayətdə İmam Baqir (ə) buyurur: "Allah xeyri əmr edər, şəri isə əmr etməz. Allah xeyri sevər, şəri sevməz. Allah xeyri istər, şəri istəməz." (Kuleyni, 1367, c. 1, s. 155)

Bu rəvayət göstərir ki, Allah yalnız xeyri əmr edir, şəri isə əmr etmir. Şərin varlığı insanın azad iradəsi ilə seçdiyi pis əməllərin nəticəsidir.

İmam Rza (ə) bir rəvayətdə buyurur: "Allah Öz bəndələrinə yalnız xeyir istər. Lakin bəndələr öz azad iradələri ilə şəri seçirlər. Allah onların şər seçiminə maneə olmaz, çünki bu, insanı imtahan etmək üçündür. Əgər Allah insanı şər seçimindən məhrum etsəydi, onu məcbur etmiş olardı, bu isə Allahın ədalətinə ziddir." (Kuleyni, 1367, c. 1, s. 160)

Bu rəvayət göstərir ki, Allah insanı şər seçimindən məhrum etmir, çünki bu, insanın azad iradəsini məhdudlaşdırar və Allahın ədalətinə zidd olar. İnsan öz azad iradəsi ilə şəri seçə bilər, lakin bu seçimin məsuliyyəti də onun öz üzərindədir.

FƏSİL 4: ŞİƏ FƏLSƏFƏSİNDƏ XEYİR VƏ ŞƏR

4.1. Molla Sədranın Fəlsəfəsində Xeyir və Şər

Molla Sədra (Sədr əl-Mütəəllihin, ö. 1050 h.q.) "Əl-Əsfar" və digər əsərlərində xeyir və şər problemini dərin fəlsəfi baxımdan təhlil etmişdir. Onun nəzəriyyəsinə görə:

Xeyir varlıqdır, şər isə yoxluqdur. Molla Sədraya görə, Şəri başa düşmək üçün, birinci gərək onun zidd mənasına diqqət edək. Şərin ziddi xeyirdir. Deməli, şər xeyrin olmamasıdır. Xeyir, var olan bir həqiqətdir. Şər isə, xeyrin və varlığın olmadığı zaman anlaşılır. Allah sadəcə varlığı yaradır. Deməli, yaradılmayan bir şeyi (şəri) Allaha nisbət etmək olmaz.

Molla Sədra, şərin yoxluğunu aksiom (inkar olunmaz bir həqiqət) bilir.

1. Şər ərzdir (arizdir), cövhər deyil. Şər varlığın cövheri (əsas mahiyyəti) deyil, arizdir (sonradan gələndir).
2. Bəla və müsibət xeyrin dolayısı ilə əldə olunması üçün bir vasitədir. Molla Sədraya görə, bəlalər, müsibətlər, çətinliklər insanın mənəvi təkamülü üçün zəruridir. Onlar insanı öz çatışmazlıqlarını dərk etməyə, özünü inkişaf etdirməyə, Allaha yaxınlaşmağa yönəldir.

Molla Sədranın bu nəzəriyyəsi, Allahın xeyir və şəri yaratması məsələsini həll edir. Allah yalnız varlığı (xeyri) yaradır; şər isə varlığın olmamasıdır. Allah şəri deyil, şərin olma imkanını yaradır.

4.2. Müasir İslam Mütəfəkkirləri və Xeyir və Şər

Müasir dövrdə də xeyir və şər problemi müxtəlif aspektlərdən tədqiq edilir. Məhəmməd Hüseyn Təbatəbai, Murtəza Mütəhhəri, Ayətullah Cəfər Sübhani kimi alimlər bu məsələyə toxunmuşlar.

Əllamə Təbatəbai (ö. 1401 h.q.) "Əl-Mizan" təfsirində xeyir və şər problemini Quran ayələri əsasında təhlil etmişdir. O, bu məsələdə Molla Sədranın baxışına yaxın durur və bir neçə əsas prinsipi vurğulayır:

1. Xeyir və şər nisbidir. Təbatəbainin fikrincə, xeyir və şər mütləq deyil, nisbidir. Bəzi insanların şər hesab etdikləri şey insanların səthi, qismən və tələsik mühakimələrinin nəticəsidir. İnsanlar daha geniş və hərtərəfli biliyə malik olsaydılar, heç vaxt bəzi şeylərin pisliliyini belə asanlıqla mühakimə etməzdilər. Mütləq kamalına görə Allah hər şeyin öz yerində yaxşı olduğu mümkün olan ən yaxşı dünyanı yaratmışdır; amma bəzi insanlar təfərrüatlara görə hər şey

haqqında düzgün mühakimə yürüdə bilmirlər. Məsələn, onu həkimə aparən ata və uşağa iynə vuran həkim, körpə uşağın nəzərində çox pis iş görürlər, halbuki həqiqət tam onun əksinədir. Başqa bir misal vursaq, yağış yağır, əkinçi üçün nemətdir, amma ola bilər maşını yeni yuduzduran biri üçün xoşagəlməz bir hadisədir.

2. Şər Allahın ədalətinə zidd deyil. Təbatəbaiyə görə, dünyadakı şərlər, bəlalar, müsibətlər Allahın ədalətinə zidd deyil. Çünki bu dünya axirət üçün bir məktəb, bir imtahan meydanıdır. Bu dünyadakı ədalətsizliklər, əzab-əziyyətlər axirətdə tam mü kafat və cəza ilə kompensasiya olunacaqdır.
3. İnsanın azad iradəsi şərin yaranmasında əsas amildir. Təbatəbaiyə görə, şərin çoxu insanın öz pis seçimlərinin nəticəsidir. Allah insana ağıl, iradə və seçim azadlığı vermişdir. İnsan bu azadlıqdan sui-istifadə edərək şəri seçə bilər. Lakin Allah bu seçimə maneə olmur, çünki bu, insanın məsuliyyətini və imtahanını zəruri edir.

Murtəza Mütehhəri "Ədalət-i İlahi" əsərində xeyir və şər problemini "teodisea" (Allahın ədaləti məsələsi) çərçivəsində təhlil edir. O yazır:

"Allah mütləq xeyirdir, mütləq ədalətlidir. Dünyadakı şər, bəla, müsibət kimi hadisələr Allahın ədaləti və hikməti ilə ziddiyyət təşkil etmir. Çünki bu hadisələr ya insanların öz pis əməllərinin nəticəsidir, ya da onların mənəvi təkamülü üçün zəruridir. Allah heç kimə zülm etməz, hər kəsə əməlinin müqabilində verir." (Mütehhəri, 1370, s. 120)

Ayətullah Cəfər Sübhani isə "Məad" əsərində yazır:

"Şər problemi Allahın ədaləti ilə ziddiyyət kimi görünə də, əslində bu ziddiyyət yalnız zahiridir. Dərin baxdıqda, bəlalar, müsibətlər insanı təkamülə, Allaha yaxınlaşmağa aparən vasitələrdir. Bu səbəbdən, şər əslində xeyirdir, lakin insanın məhdud ağılı ilə bunu dərk etməsi çətinidir." (Sübhani, 1385, s. 80)

FƏSİL 5: "ƏMR BEYNƏL-ƏMREYN" PRİNSİPİ VƏ İNSAN AZADLIĞI

5.1. "Əmr beynəl-Əmreyn" Prinsipinin Mahiyyəti

Şiə İmamıyyə məzhəbinin ən önəmli fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri "əmr beynəl-əməreyn" (iki iş arası) prinsipidir. Bu prinsipə görə, insan nə tam məcburdur (cəbr), nə də tam azaddır (təfviz). Həqiqət bu iki ifratın arasındadır.

İmam Sadiq (ə) buyurur:

"Nə cəbr, nə də təfviz; hər ikisinin arasındadır (əmr beynəl-əməreyn)." (Kuleyni, 1367, c. 1, s. 120)

Bu prinsipin mənasını İmam Sadiq (ə) belə izah edir:

"Bir kəs bizdən soruşar: 'Əməlləri kim yaradır?' De: 'Allah onları yaradır, insanlar isə onları qazanır (iktisab edir).'" (Kuleyni, 1367, c. 1, s. 125)

"Qazanma" (iktisab) o deməkdir ki, insan azad iradəsi ilə bir əməli seçir, ona qərar verir, onu həyata keçirir. Lakin bu əməlin varlığı aləmində yaradılması, təyin olunması və təqdir olunması Allah tərəfindəndir. Bu, insanın iradəsini inkar etmir, çünki insan seçim

etməkdə azaddır. Lakin o, təkbaşına heç bir şey yarada bilməz; hər şeyin yaradıcısı Allahdır.

5.2. "Əmr beynəl-Əmreyn" in Tarixi İnkişafı

"Əmr beynəl-əmrəyn" prinsipi İslam fəlsəfəsi tarixində müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir. İmam Sadiq (ə) bu prinsipi ilk dəfə açıq şəkildə ifadə etmiş, sonra isə şüa mütəkəllimləri tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

Məhəmməd Baqir Məclisi "Biharul-Ənvar"da bu prinsipi geniş izah edərək yazır:

"İnsanın əməlləri həm Allaha, həm də insanın özünə nisbət edilir. Allaha nisbətən, Onun yaratması, təqdiri və iradəsi ilədir. İnsanın özünə nisbətən isə, onun seçimi, qərarı və qazanması ilədir. Bu iki nisbət arasında ziddiyyət yoxdur." (Məclisi, 1403, c. 5, s. 50)

5.3. "Əmr beynəl-Əmreyn" və İnsanın Məsuliyyəti

Bu prinsip insanın məsuliyyətini təmin edir. Əgər insan tam məcbur olsaydı, onun məsuliyyəti olmazdı. Əgər tam azad olsaydı, Allahın iradəsi və qüdrəti ilə ziddiyyət yaranardı. "Əmr beynəl-əmrəyn" hər ikisini qoruyur: insan seçim etməkdə azaddır, lakin bu seçim Allahın iradəsi və elmi daxilindədir.

İmam Rza (ə) buyurur:

"Allah insanları əməllərinə görə məsuliyyətli etmişdir. Onları nə tam məcbur edib, nə də tam azad. Çünki əgər onları tam məcbur etsəydi, əmr və nəhy (vacib və haram) mənasız olardı. Əgər tam azad etsəydi, bu, Allahın iradəsi və qüdrəti ilə ziddiyyət təşkil edərdi." (Kuleyni, 1367, c. 1, s. 130)

Bu rəvayət "əmr beynəl-əmrəyn" prinsipinin insanın məsuliyyətini qorumaq, Allahın iradəsini və ədalətini təmin etmək üçün zəruri olduğunu göstərir.

FƏSİL 6: BƏLA, MÜSİBƏT VƏ XEYİR-ŞƏR PROBLEMİ

6.1. Bəla və Müsibətin Mahiyyəti

Bəla və müsibət insanın dünyada qarşılaşdığı çətinliklər, əzablar, xəstəliklər, maliyyə itkiləri, övlad itkisi və digər mənfi hadisələrdir. Bu hadisələr çox vaxt insanlar tərəfindən şəər hesab olunur. Lakin İslam teologiyasında bəla və müsibət bir neçə cəhətdən dəyərləndirilir.

İmam Sadiq (ə) buyurur: "Mömin üçün bəla bir nemətdir. Çünki bəla onun günahlarını təmizləyir, onu səbirə, təvazökarlığa, Allaha yönəlməyə öyrədir." (Kuleyni, 1367, c. 2, s. 250)

Bu rəvayət göstərir ki, bəla və müsibət möminlər üçün nemət ola bilər, çünki onlar mənəvi təkamülə, Allaha yaxınlaşmağa xidmət edir.

6.2. Bəlanın Növləri

Bəla bir neçə növə bölünür:

1. Cəza bəlası: İnsanın öz pis əməllərinin nəticəsi olaraq gələn bəla. "Şura" 30-cu ayədə buyrulur: "Başınıza gələn hər bir müsibət öz əllərinizlə qazandığınız günahların üzündəndir."
2. İmtahan bəlası: İnsanın imanını, səbrini, əxlaqını sınamaq üçün gələn bəla. Bu bəla İbrahim (ə), Əyyub (ə), Peyğəmbər (s) və imamların (ə) həyatında olmuşdur.

3. Təkamül bəlası: İnsanı mənəvi cəhətdən yüksəltmək, onu Allaha yaxınlaşdırmaq üçün gələn bəla. Bu bəla, insanı öz acizliyini dərk etməyə, Allaha təvəkkül etməyə, səbir və təvazökar olmağa yönəldir.
4. Günahların təmizlənməsi bəlası: Möminlərin günahlarının bağışlanması üçün gələn bəla. Peyğəmbər (s) buyurur: "Möminə yetişən hər bir bəla, onun günahına kəffərədir." (Kuleyni, 1367, c. 2, s. 260)

Həmçinin, iki növ şər və bəla var: təbii şərlər, zəlzələ, tufan və vulkan kimi, əxlaqi şərlər, insanların etdiyi zülmələr kimi.

FƏSİL 7: XEYİR VƏ ŞƏRİN İNSAN HƏYATINDA ROLU

7.1. Xeyir və Şər İnsanın Təkamülündə

Əslində, xeyir və şər insanın mənəvi təkamülündə mühüm rol oynayır. Xeyir insanı Allaha şükr edərsə yaxınlaşdırar, onu mənəvi cəhətdən yüksəldər. Şər isə insanı sınıyır, ona səbir, təvazökarlıq, Allaha yönəlməyi öyrədir.

İmam Əli (ə) buyurur: "Xeyir və şər bir-birini tamamlayır. Xeyir olmasa, şər də olmaz; şər olmasa, xeyir də olmaz. İnsan xeyirlə şər arasında seçim etməklə təkamül edir." (Şərif Rəzi, 1387, s. 400)

Bu baxışa görə, insanın mənəvi təkamülü üçün həm xeyirin, həm də şər olması zəruridir. Əgər yalnız xeyir olsaydı, insan seçim etmək imkanı olmazdı və mənəvi təkamül baş verməzdi.

7.2. Xeyir və Şər İnsanın İmtahanında

Xeyir və şər həm də insanın imtahan olunması üçün bir vasitədir. Allah insanları həm xeyirlə, həm də şərlə imtahan edir. "Ənfal" surəsinin 28-ci ayəsində buyurulur:

"Bilin ki, mallarınız və övladlarınız sizin üçün imtahandır. Böyük mükafat isə Allahın yanındadır." (Ənfal, 8:28)

Bu ayə göstərir ki, xeyir zənn edilən bəzi şeylər (mal, övlad) əslində imtahan vasitəsidir. Eynilə, şər zənn edilən bəlalər, müsibətlər də imtahan vasitəsidir.

7.3. Xeyir və Şər Axirət Ədaləti Kontekstində

İslamda xeyir-şər problemi axirət ədaləti ilə tam həll olunur. Bu dünyadakı şərlər, ədalətsizliklər, məzlumiyyətlər axirətdə tam kompensasiya olunur. İnsanlara əməllərinin müqabilində ya mükafat, ya da cəza verilir.

Qurani-Kərimdə buyurulur:

"Kim zərər qədər xeyir görərsə, onu mükafatlandırır. Kim zərər qədər şər görərsə, onu cəzalandırır." (Zəlzələ, 99:7-8)

Bu ayə göstərir ki, axirətdə ən kiçik xeyir və şər belə nəzərə alınacaqdır. Bu, Allahın ədalətinin tam olduğunu göstərir.

İmam Sadiq (ə) buyurur: "Bu dünyada ədalət tam deyil. Buna görə də, axirət var. Axirətdə Allah hər kəsə əməlinin müqabilində verir." (Kuleyni, 1367, c. 2, s. 290)

Bu baxışa görə, bu dünyadakı şərlər, ədalətsizliklər, məzlumiyyətlər əbədi deyil; axirətdə ədalət tam bərqərar olacaqdır.

NƏTİCƏ

Bu məqalədə İslam teologiya və fəlsəfəsində xeyir və şər problemi müxtəlif mənbələr – Quran ayələri, hədislər, fəlsəfi-kəlamı əsərlər – əsasında ətraflı şəkildə təhlil edilmişdir. Tədqiqatın əsas nəticələrini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Xeyir və şər anlayışları dərin fəlsəfi məzmun daşıyır. Xeyir varlığın özü, Allahın sifətlərinin təzahürü, insanın kamilliyə çatmasına xidmət edən hər şey kimi dəyərləndirilir. Şər isə varlığın olmaması, çatışmazlıq, nöqsan, yaxud insanın azad iradəsi ilə seçdiyi pis əməllərin nəticəsi kimi tərif olunur.
2. Xeyir və şər Allahın iradəsi ilə bağlıdır, lakin Allah şəri birbaşa yaratmır. Molla Sədranın "şər yoxluqdur" nəzəriyyəsinə görə, Allah yalnız varlığı (xeyri) yaradır; şər isə varlığın olmaması, əskikliyi. Allah şəri deyil, insanın onu seçmə imkanını yaradır.
3. İnsan xeyir və şər seçimində azaddır, lakin bu azadlıq mütləq deyil. Şiə mütəkəllimləri "əmr beynəl-əmreyn" prinsipi ilə cəbr (məcburiyyət) və təfviz (tam azadlıq) arasında orta bir yol tutmuşlar. İnsan seçim etməkdə azaddır, lakin bu seçimin nəticəsi olan əməl Allah tərəfindən yaradılır.
4. Bəlalar, müsibətlər, çətinliklər Allahın ədaləti və hikməti ilə ziddiyyət təşkil etmir. Bu hadisələr ya insanın öz pis əməllərinin nəticəsidir (cəza bəlası), ya da onu sınamaq, mənəvi cəhətdən təkamül etdirmək, günahlardan təmizləmək üçün bir vasitədir (imtahan, təkamül və təmizlənmə bəlası).
5. Axirət ədaləti xeyir-şər probleminin tam həllini təmin edir. Bu dünyadakı ədalətsizliklər, məzlumiyyətlər, şərlər axirətdə tam kompensasiya olunacaqdır. Allah heç kimə zülm etməz, hər kəsə əməlinin müqabilində verir.
6. Şiə fəlsəfi-kəlamı ənənəsində xeyir-şər problemi Molla Sədra, Əllamə Təbatəbai, Murtəza Mütəhhəri kimi mütəfəkkirlər tərəfindən dərin şəkildə təhlil edilmişdir. Onların nəzəriyyələri bu problemin həm əqli, həm nəqli, həm də fəlsəfi baxımdan tutarlı şəkildə həll edilməsinə xidmət etmişdir.

Ümumi Nəticə

Şiə İmamiliyyə teologiyasında xeyir və şər problemi Allahın hikməti, ədaləti, qüdrəti və elmi ilə insanın azad iradəsi arasında bir tarazlıq çərçivəsində həll olunur. Allah mütləq xeyirdir, mütləq ədalətlidir, mütləq hikmətlidir. O, heç kimə zülm etməz, heç bir şəri birbaşa istəməz. Şərin varlığı ya insanın öz pis seçimlərinin nəticəsidir, ya da onun mənəvi təkamülü üçün zəruri bir vasitədir. Bu dünyadakı şərlər əbədi deyil, müvəqqətidir və axirətdə ədalət tam bərqərar olacaqdır.

Şiə baxışına görə, xeyir və şər problemi təkcə nəzəri bir məsələ deyil, həm də praktik həyatın bir parçasıdır. İnsan bu dünyada xeyirlə şər arasında seçim etməklə mənəvi təkamül edir, Allaha yaxınlaşır, axirətdə öz əməlinin müqabilini alır. Bəlalar, müsibətlər, çətinliklər insanın imtahanı və təkamülü üçün bir vasitədir.

Unutmayaq, bəzən həyatımızda baş verən xoşagəlməz hadisələr sanki bizi qəflət yuxusundan ayıldır və gözüümüzü açır. Özümüz dəfələrlə bunu yaşamışıq. Həyatımızda baş verən acı hadisələr, bizə ölümü xatırladaraq, insan övladının nə qədər zəif olduğunu göstərərək, bu da bizdə mənəvi oyanışa səbəb olub və Allaha yaxınlaşmağımıza ciddi təkan verir.

QAYNAQLAR

Qurani-Kərim

Nəhcül-Bəlağə

Kuleyni, Məhəmməd ibn Yəqub. *Əl-Kafi* (Hədis toplusu, 8 cildə). Tehran: Darul-Kütubil-İslamiyyə, 1367 (Hicri-Şəmsi). (İstifadə olunan cildlər: 1, 2, 4)

Səduq, Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Əli ibn Babaveyh. *Əl-İ'tiqadat əl-İmamiyyə* (Şiə İmamiyyə inancları). Qum: İntişarat-ı Cəamə Müdərrəsîn - Hovzeyi-İlmiyyə, 1413 (Hicri-Qəməri).

Şərif Rəzi, Əbu əl-Həsən Məhəmməd ibn Hüseyn. *Nəhcül-Bəlağə* (İmam Əlinin xütbələri, məktubları və hikmətləri). Qum: İntişarat-ı Hicrət, 1387 (Hicri-Şəmsi).

Molla Sədra, Məhəmməd ibn İbrahim. *Əl-Hikmət əl-Mütəaliyyə fi-l-Əsfar əl-Əqliyyə əl-Ərbəə* (Dörd Səyahət). Beyrut: Daru İhyait-Turasil-Ərəbi, 1981. (İstifadə olunan cild: 6-7 - Xeyir və şər bəhsləri)

Təbatəbai, Seyyid Məhəmməd Hüseyn. *Əl-Mizan fə Təfsiril-Quran* (Quran təfsiri, 20 cildə). Beyrut: Müəssisətul-Ələmil-Mətbuat, 1970. (İstifadə olunan cild: 1, 4, 8 - Xeyir və şər ayələrinin təfsiri üçün)

Mütəhhəri, Murtəza. *Ədalət-i İlahi* (Məqalələr toplusu). Tehran: İntişarat-ı Sadra, 1370 (Hicri-Şəmsi). (İstifadə olunan fəsil: "Xeyir və şər problemi", səh. 100-160)

Sübhani, Cəfər. *Məad və İnsan Azadlığı*. Qum: İntişarat-ı Hovzeyi-İlmiyyə, 1385 (Hicri-Şəmsi).

Məclisi, Məhəmməd Baqir. *Biharul-Ənvar* (Hədis ensiklopediyası, 110 cildə). Beyrut: Daru İhyait-Turasil-Ərəbi, 1403 (Hicri-Qəməri). (İstifadə olunan cild: 5 - Xeyir və şər, qəza və qədər bəhsləri)

Tusi, Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Həsən. *Ət-Tibyan fə Təfsiril-Quran* (Quran təfsiri, 10 cildə). Beyrut: Daru İhyait-Turasil-Ərəbi, 1957. (İstifadə olunan cild: 3 - Xeyir və şər ayələrinin təfsiri üçün)

Təbərsi, Əbu Əli Fəzl ibn Həsən. *Məcmə'ul-Bəyan fə Təfsiril-Quran* (Quran təfsiri, 10 cildə). Beyrut: Daru İhyait-Turasil-Ərəbi, 1960. (İstifadə olunan cild: 2, 5 - Xeyir və şər ayələrinin təfsiri üçün)

İbn Quləveyh, Cəfər ibn Məhəmməd. *Kamiluz-Ziyarat* (Ziyarət mətnləri toplusu). Nəcəf: Darul-Mürtəza, 1356 (Hicri-Qəməri).

Şəhid Sədr, Məhəmməd Baqir. *İslam Fəlsəfəsi: Xeyir və Şər Problemi*. Beyrut: Daru Təyar, 1980.